

Гавриш М. М.,

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

РОЗВИТОК ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО СКЛАДУ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ (на матеріалі контамінованих фразеологізмів)

На основі аналізу особливостей форми і семантики, сфер походження та вживання контамінованих фразеологізмів з однією словниковою фіксацією висловлюються міркування щодо екстра- та інтралінгвістичних чинників еволюції фразеологічного складу німецької мови.

Ключові слова: фразеологічна контамінація, контамінований фразеологізм, окказіоналізм, узуалізація, екстра- та інтралінгвістичні фактори.

На основании анализа особенностей формы и семантики, сфер происхождения и употребления контаминированных фразеологизмов с одной словарной фиксацией делаются выводы об экстра- и интралингвистических факторах эволюции фразеологического фонда немецкого языка.

Ключевые слова: фразеологическая контаминация, контаминированный фразеологизм, окказионализм, узуализация, экстра- и интралингвистические факторы.

The analysis of characteristics of the form and semantics, of areas of origin and application of contaminated phrases with a dictionary entry forms the base for the conclusions about external and internal linguistic factors of the development of the German language phraseological stock.

Key words: phraseological contamination, contaminated phraseme, occasionalism, usualisation, external and internal linguistic factors.

В лінгвістичній науці контамінацію – як лексичну, так і фразеологічну – трактують як “об’єднання в мовленнєвому потоці структурних елементів двох мовних одиниць” [3, с. 238]. Однак, її найчастотніші приклади в довідникових виданнях ілюструють відхилення від мовної норми, зокрема, *grati* значення = *grati* роль + *мати* значення, в результаті чого виникає підозра, що автори подібних словникових статей дотримуються думки про переважно помилковий характер мовленнєвих результатів контамінації.

В пропонованому матеріалі ми спробуємо показати неправомірність такого бачення ролі фразеологічної контамінації (ФК) в розвитку фразеологічного фонду німецької мови та висвітлити ті екстра- та інтралінгвістичні чинники, що сприяють його поповненню / збагаченню новими одиницями.

Зрозуміло, що всі контаміновані фразеологізми в момент їх створення / виникнення у сфері мовлення в єдиному ономазіологічному акті виступають по відношенню до мовної системи як окказіональні одиниці, напр.: *alle Augen voll zu tun haben* (Е. Штрітматтер) [4, с. 46] (= *sich die Augen aus dem Kopfe sehen* + *alle Hände voll zu tun haben*). При свідомому чи й випадковому утворенні таких окказіоналізмів єдиним мірилом щодо їх вдалості чи помилковості може бути лише відповідність конкретній комунікативній інтенції, адже створюються вони у певній комунікативній ситуації заради того, щоб надати змісту висловлювання особливого емоційного забарвлення. Саме функціонально-стилістичний аналіз окказіональних контамінованих фразеологізмів, що орієнтується на їх комунікативну доречність та (традиційну) соціальну обумовленість, забезпечує об’єктивну, неупереджену оцінку результатів контамінаційного фразотворення.

Подальша ж “доля” контамінованих фразеологічних окказіоналізмів може бути різною – переважна їх частина не виходить за межі одноразового вживання в письмових чи усних авторських текстах, інші вживаються певний час, а потім забуваються, а треті з часом стають узуальними знаками. Цьому перехідному періоду – від окказіоналізму до норми – і присвячено наше дослідження, об’єктом якого є потенційно узуальні контаміновані фразеологізми. Як визначальний формальний ідентифікаційний показник перехідного характеру таких фразеологічних одиниць (ФО) розглядається їх фіксація лише в одному фразеологічному словнику; як важливі додаткові ознаки брались до уваги їх використання в письмових текстах та зрозумілість для носіїв мови їх значення.

Саме результати опитування інформантів – носіїв німецької мови – дають підстави не вважати одну словникову реєстрацію достатнім показником завершеності процесу узуалізації окказіональних контамінованих ФО. Якщо, приміром, контамінований фразеологізм *sich einen Kopf machen* [6, с. 677] (= *sich den Kopfzerbrechen* + *sich überetwas Gedanken machen*) усіма опитаними був класифікований як нормативний мовний знак, то контамінована фразеологічна одиниця (КФО) *in vollem Adamswuchs* / ‘голяка’/[10, с. 48] (= *im Adamskostüm* + *invollem Wuchs*) виявилась невідомою для інформантів і вони не змогли декодувати її значення. Отже, еволюційні тенденції контамінованих фразеологізмів з лише однією реєстрацією в довідковій літературі мають різну ступінь інтенсивності, що й обумовлює їх аналіз в окремій групі як перехідної ланки між окказіональними і узуальними знаками та адекватно відбиває їх статус в лексико-фразеологічній системі.

Вивчення формальних характеристик потенційно узуальних КФО дозволило встановити, що серед них переважають одиниці, які об’єднують лише окремі елементи базових (висхідних) фразеологізмів ($ab + cd = ad$: *sich einen Kopf machen*) та мають у своєму складі тільки два-три компоненти. Ці фразотворчі ознаки утворюють підґрунтя для припущення, що повна новизна та незвичайність внутрішніх фразеологічних образів, стислість та лаконічність фразеологічних форм створюють суттєві передумови для нормативного становлення контамінованих окказіоналізмів.

Іншим важливим формальним фактором, який спричиняє узуалізацію КФО, є продуктивність низки фразеологічних конструкцій: *das ist zum* + субстантивований інфінітив, *etwas im Kopfhaben*, *etwas aufs Spielsetzen*, *j-d sieht aus, als ...*, *j-d tut, als ob ...*, обов’язкові валентні місця яких можуть заповнювати компоненти багатьох

нормативних фразеологізмів, наприклад: ... *im Kopfhaben + dumm, wie Bohnenstroh = Bohnenstroh im Kopfehaben* [12, с. 732] чи + *dummes Zeug = dummes Zeug im Kopfhaben* [13, с. 793]. Актуальність та експресивність значень, що несуть в собі фразеологічні конструкції, наглядні і зазвичай комічні образи, які виникають на їх основі, забезпечують в німецькій мові помітну продуктивність модельованого контамінаційного фразотворення та зумовлюють активне вживання в мовленнєвих актах його результатів.

КФО з однією словниковою фіксацією відображають – у порівнянні з семантикою їх дериваційних фразеологізмів – передусім конотативно модифіковане (56%) та нове (20%) значення, тобто є в семантичному аспекті більш об'ємними, а в комунікативному плані більш значущими одиницями: *im Bilde sein* / 'бути в курсі справ' / + *aus dem Rahmen fallen* / 'не пасувати, бути недоречним' / = *wer immer im Bilde ist, fällt nicht aus dem Rahmen* / 'хто постійно в курсі справ, той не потрапляє в незручні ситуації' / [7, с. 727]. Іншими словами, з семантичної точки зору найбільший еволюційний потенціал притаманний контамінованим фразеологізмам з новим значенням та/чи яскравою образністю, котрі посилюють експресивно-оціночне забарвлення певних мовленнєвих відрізків та сприяють тим самим виконанню мовцями їх прагматичних і номінативних цілей.

Краще пізнати причини розвитку потенційно узуальних КФО допомагає і аналіз семантичних сфер, що знаходять своє відображення у цих лінгвістичних знаках. Хоча в цілому їх семантика різнопланова і торкається різних областей людського життя та діяльності, все ж можна виокремити як домінуючий аспект негативну оцінку об'єктів чи явищ дійсності. Йдеться, зокрема, про такі значення, як а) 'дурна, чудакувата людина': *einen Drehwurm im Kopfhaben* [9, с. 87] (всього 20 КФО), б) 'це просто жах': *das ist um die Kränke zu kriegen* [5, с. 318] (18 КФО), в) 'говорити дурниці, брехати': *lügen wie ein Bürstenbinder* [8, с. 120] (15 КФО) або г) 'бути п'яним': *einen im Tran haben* [10, с. 335] (11 КФО). Підгрупа фразеологізмів, для яких характерна семантика з позитивною чи нейтральною оціночною складовою, суттєво менша у кількісному відношенні; наприклад, найбільше – вісім – одиниць тут передають значення 'працювати старанно, з завзяттям': *mit Lust und Liebe bei der Sache sein* [13, с. 410]. Отже, сприятливі передумови для узуалізації мають КФО, які відображають актуальні, типові риси дійсності, і особливо ті, які спрямовані на негативні явища повсякденного буття людей.

Домінуючі особливості формально-семантичної будови потенційно узуальних КФО обумовлені не тільки значеними вище чинниками, але й є насамперед закономірним наслідком їх переважного виникнення (понад 80%) в сфері усного спілкування. Генетичний зв'язок цих лінгвістичних знаків з розмовною мовою широких мас відбивається, зокрема, в тому, що в їх компонентному складі найчастіше зустрічаються соматизми, а також лексеми, які позначають близьку носіям німецької мови флору і фауну та предмети домашнього побуту. Ці факти переконливо ілюструють значущість усної форми мови в процесі нормативного становлення потенційно узуальних КФО та доводять, що саме усне мовлення є найважливішим джерелом поповнення фразеологічного фонду контамінованими зворотами.

З іншого боку, і засоби масової інформації сприяють узуалізації певної частини КФО з однією словниковою фіксацією. Так, одним з "популяризаторів" контамінованого фразеологізму *etwas mit Herz und Verstand tun* [6, с. 559] (= *mit Herz und Sinn + etwas mit Verstand tun*) безсумнівно стала газета "Junge Welt", у виданнях якої протягом 1985-1986 рр. ця КФО зафіксована нами в тринадцяти статтях, а журнал "Sprachpflege" протягом більше двадцяти років (1963-1986 рр.) звертав увагу на фразеологічний контамінований неологізм *von Duden und Blasen keine Ahnung haben* [9, с. 88] (= *keinen Duden im Blut haben + von Tuten und Blasen keine Ahnung haben*). Отже, потрапляння оказіональних КФО в сферу фахової мови журналістики сприяє розширенню масштабів їх функціонування, однак це залежить від актуальності їх значення, стилістичного забарвлення та інших формально-семантичних ознак.

Знаменитість автора, який створив чи літературно зафіксував оказіональну КФО, також може обумовлювати її пришвидшений розвиток. Як свідчення цього твердження можна розглядати контаміновані фразеологізми *j-meinen Knüppel in den Weg werfen* [11, с. 521] (= *j-m einen Knüppel zwischen die Beine werfen + j-m einen Stein in den Weg legen*) або *j-m ein halbes Ohr leihen* [2, с. 89] (= *j-m sein Ohr leihen + mit halbem Ohr hinhören*). Важливим етапом їх нормативного розвитку стало їх вживання відповідно в романах "Der falsche Nero" Леона Фейхтвангера та "Der Wundertäter" Ервіна Штрітматтера, що доводить ілюстративний матеріал з цих творів в зазначених фразеографічних виданнях.

Включення до одного словника не є, однак, гарантією подальшого активного поширення контамінованого фразеологізму і його переходу в систему мовних знаків. Приміром, з посиланням на роботи Карла Маркса та Генріха Гейне в першому виданні "Німецько-російського фразеологічного словника" були зафіксовані КФО *j-n in Wut und Schaum versetzen* [1, с. 870] (= *j-n in Wut versetzen + vor Wut schäumen*) та *wie warme Semmeln Absatz haben* [1, с. 698] (= *wie warme Semmeln abgehen + Absatz haben/finden*), але до наступного видання цього словника в 1975 р. зазначені одиниці вже не потрапили. Іншими словами, головна роль в процесі узуалізації контамінованих (та й усіх інших) оказіоналізмів належить мовній спільноті, тому фіксація в довідникових джерелах авторських зворотів передбачає вивчення сфер їх поширення та тенденцій їх розвитку.

Розглянуті приклади свідчать про функціональну залежність контамінованих оказіоналізмів від низки взаємопов'язаних і взаємодіючих екстра- та інтралінгвістичних чинників, вплив яких на еволюцію кожної конкретної КФО різний. Приміром, нормативне становлення фразеологізму *sich einen Kopf machen* [6, с. 677], що виник на початку 70-х років минулого століття, було пришвидшено:

- а) його походженням із сфери усного спілкування;
- б) сполученням в ньому типових для усного мовлення компонентів *Kopf* та *machen*;
- в) новизною його образу, який помітно посилює експресивний потенціал висхідного значення;
- г) лаконічністю його форми;
- д) актуальністю його семантики та

е) засобами масової інформації: цей фразеологізм зустрівся тоді, зокрема, в публікаціях газет "Leipziger Volkszeitung", "Thüringer Landeszeitung", "Volkswacht", "Junge Welt", романі Х.Бастіана "Gewalt und Zärtlichkeit". Зараз цю КФО можна класифікувати як узуальний знак – вона увійшла до нового видання словника Duden та стала дериваційною базою для фразеологізму-антоніма *sich keinen Kopfmachen*.

Узагальнюючи інформацію про нормативне становлення потенційно узуальних КФО з однією словниковою фіксацією, можна висловити деякі міркування щодо актуальних причин динамізму контамінованих фразеологізмів німецької мови:

1. Значущість різних екстра- та інтралінгвістичних чинників в процесах узуалізації КФО неоднакова, що дозволяє поділити ці фактори на головні та другорядні.

2. Головні чинники, які сприяють переходу okazionalних КФО в узуальні, такі:

– екстралінгвістичні: усне мовлення як комунікативна сфера їх виникнення та актуальність явищ дійсності, які вони відображають, а також сучасні засоби масової інформації;

– інтралінгвістичні: "схрещення" в їх формі лише окремих компонентів дериваційних фразеологізмів, їх утворення на базі продуктивних фразеологічних моделей, лаконічність їх форм та вираження контамінованими формами модифікованого в аспекті конотації чи нового значення (в порівнянні із семантикою висхідних ФО).

3. Другорядну роль при нормативному становленні КФО грають такі фактори:

– екстралінгвістичні: художня література та особистість автора, який створив чи вжив у своєму творі okazionalну КФО;

– інтралінгвістичні: відносна простота формальних змін дериваційних фразеологізмів при їх контамінаційній взаємодії та семантичні розбіжності чи семантична несумісність висхідних ФО, в результаті контамінаційного об'єднання яких виникає новий – непередбачуваний і незвичайний фразеологічний образ.

4. На нинішньому етапі мовного розвитку найпродуктивнішим джерелом поповнення фразеологічного складу німецької мови новими КФО є сполучення в усному мовленні окремих компонентів двох структурно близьких, але семантично різних дериваційних фразеологізмів, що обумовлює посилення конотативного потенціалу семантики одного з них.

Література:

1. Бинович Л. Э. Немецко-русский фразеологический словарь. – М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1956. – 904 с.
2. Гавриш В.І., Пророченко О.П. Німецько-український фразеологічний словник. – К.: Радянська школа, 1981. – Т. 2. – 382 с.
3. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н.Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
4. Осовецька Л.С., Сильвестрова К.М. Фразеологічний словник німецької мови. – К.: Радянська школа, 1964. – 715 с.
5. Dornseiff F. Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen. – Berlin: Walter de Gruyter & Co, 1959. – 922 S.
6. Handwörterbuch der deutschen Gegenwartssprache: in 2 Bd. / Von einem Autorenkollektiv unter der Leitung von G.Kempcke. – Berlin: Akademie-Verlag, 1984. – 1399 S.
7. Krüger-Lorenzen K. Deutsche Redensarten und was dahinter steckt. – München: Wilhelm-Heyne-Verlag, 1984. – 860 S.
8. Küpper H. Wörterbuch der deutschen Umgangssprache. – Hamburg: Claassen Verlag, 1963. – Bd. I. – 532 S.
9. Küpper H. Wörterbuch der deutschen Umgangssprache. – Hamburg: Claassen Verlag, 1963. – Bd. II. – 323 S.
10. Küpper H. Wörterbuch der deutschen Umgangssprache. – Hamburg: Claassen Verlag, 1970. – Bd. VI. – 438 S.
11. Röhrich R. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten: in 2 Bd. – Freiburg-Basel-Wien: Herder-Verlag, 1976. – 1256 S.
12. Wähig G. Deutsches Wörterbuch. – München: Mosaik-Verlag, 1980. – 4358 S.
13. Wörter und Wendungen: Wörterbuch zum deutschen Sprachgebrauch. / Hrsg. Von E.Agricola. – 8., unveränd. Aufl. – Leipzig: Bibliographisches Institut, 1977. – 818 S.